

САМОПРОЕКТУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Період юнацького віку – це період самовизначення. Самовизначення – особистісне, соціальне, професійне, морально-ціннісне – є основним завданням цього вікового періоду. Самовизначення – тривалий творчий процес осмислення, перегляду, реконструкції життєвих цінностей і смислів; формування внутрішньої позиції стосовно себе та інших людей, що актуалізує самопроективну діяльність особистості.

Нариси життєвих та особистісних проєктів з'являються ще у дитячі роки. Значний вплив на їх формування має найближче оточення дитини, яке транслює дитині свій життєвий досвід у різних розповідях та оцінках певних епізодів свого життя, історій інших людей та особливостей становлення норм цивілізації людства. Індивідуальне сприймання переломлює сприйнятті розповіді і, на цьому фреймі, вирисовує антиципований образ себе та свого життя у майбутньому.

Залежно від засвоєного у дитинстві досвіду, проєкти особистості юнацького віку можуть бути соціально або особистісно орієнтованими. Спрямованість юнацтва на пошук себе і свого місця у світі, інтелектуальна готовність до осмислення мінливості власної особистості, що є умовою породження творчого проєкту людини на основі її самодетермінації, поряд з іще обмеженими можливостями

розуміння й інтерпретації власного життєвого досвіду, ще не забезпечують творення унікального проекту своєї особистості. У психологічно зрілому віці людини, завдяки виробленню стійких чи переоцінці наявних цінностей і смислів життя, ставлень до оточення, світоглядних уявлень тощо, з'являється можливість побудови альтернативного проекту особистості.

Втім, передумови формування альтернативно-творчого особистісного проекту можна констатувати вже в юнацькому віці. Вони об'єктивуються у процесі збагачення семантичного простору досвіду людини. Чинниками формування здатності до самопроектування в юнацькому віці є: розширення контекстуальності проекту особистості, осягнення смислів самовизначення та етики відповідальності, перспективної орієнтованості індивідуального досвіду та особливості збагачення його просторово-часової розмірності. У сукупності та взаємодії ці чинники впливають на формування життєвого досвіду людини, включаючись та розгортаючись на всіх етапах розвитку. Одночасно з цим, вони мають і певну послідовність у своєму завершеному формуванні: формування наступного чинника забезпечує сформованість попереднього. Визначені п'ять чинників мають відмінний психологічний зміст у проектах різної орієнтованості.

Наведемо описи психологічних особливостей виділених у юнацькому віці видів проектів особистості. З'ясування особливостей особистого самопроектування юнаків та дівчат базується на розумінні Н.В.Чепелевою (2014) самопроектування особистості у контексті постнекласичної психології та емпіричному дослідженні дискурсивних практик самопроектування особистості студентів, яким охоплено близько 200 осіб віком від 17 до 21 року. Результати емпіричного дослідження піддані

семіотичному якісному аналізу та дескриптивному і кореляційному аналізам.

Опитані студенти виконали завдання, в яких передбачено поетапний опис власного життя (прожитого та передбачуваного) за основними подіями, які вплинули/вплинуть на становлення особистості. Досліджувані окремо проаналізували життєві ситуації, в яких вони прикладали зусиль, щоб щось змінити у своїй особистості, та надали опис бажаного проекту з передбаченням шляхів його здійснення.

Отримані письмові оповіді та результати проведеної за необхідності бесіди оброблено з допомогою семіотичного аналізу. У семантичному вимірі аналізу визначались знакові події, ступінь їх деталізованості та зафіксованості, значення і смисли для досліджуваного, повторюваність, іконологічність. У прагматичному вимірі визначались основні мотиви розвитку особистості та шляхи його досягнення. У синтаксичному вимірі фіксувались зміни особистості та чинники, що їм сприяють.

У результаті здійсненого аналізу, базуючись на виділених чинниках розвитку здатності до самопроектування, визначено орієнтованість особистісних проектів опитаних. Слід зазначити, що існуючі в психології методи дослідження особистості не дозволяють визначити рівень самодермінованості особистості у наданих нею текстах, тобто досить складно однозначно стверджувати чи є описані досліджуваними проекти власної особистості результатом індивідуальних смислопороджень, чи вони є наслідком прийняття певних пропагованих їхнім соціокультурним оточенням передбачень себе у майбутньому. Тому, всі отримані в опитуванні проекти особистості були класифіковані за видом орієнтованості без врахування рівня самостійності автора в їх створенні.

В опитаній вибірці виявлено до 6 % робіт, які містять узагальнений опис розвитку особистості до теперішнього часу та не включають передбачень її у майбутньому. У процесі бесіди щодо уточнення виконання цієї частини завдання зустрічались категоричні відмови від передбачень бажаного образу Я, які обґрунтовувались певними поглядами, що криють у собі захисні механізми, або наводився узагальнений образ ідеальної особистості без співвіднесення її із своїми можливостями та потребами. Тому, цю виділену групу осіб класифіковано як «нездатні до здійснення самопроектування особистості».

У цілому на досліджуваній вибірці констатується наступне співвідношення видів особистих проєктів: 34 % соціально орієнтованих проєктів; 23 % соціально-особистісних; 24 % особистісно-соціальних; 8 % особистісних; 5 % особистісно-альтернативних та 6 % осіб, які є «нездатними до самопроектування особистості».

Виділені види проєктів мають рангову послідовність щодо емансипування особистості від соціокультурних норм у передбаченні себе бажаною. Це дає змогу присвоїти їм порядкові коди від «1» до «5» та здійснити кореляційний аналіз з тими виділеними категоріями письмових оповідей, які можуть повторюватись у тексті, тобто також мають порядкову шкалу обчислення. У результаті здійсненого аналізу встановлено лише 6 взаємозв'язків, які дозволили зробити наступні висновки.

Унікальність проєкту особистості забезпечується усвідомленим відтворенням більшої кількості «переломних життєвих подій» ($p = 0,05$), серед яких переважають ті, що спрямовані на вирішення завдань особистісного розвитку ($p = 0,01$). Тобто, самостійність та унікальність особистого проєкту можлива лише тоді, коли свідомість встигає відрефлексувати «моменти інтенсивності», які виринають із

життєвого досвіду особистості, і, саме в яких, породжуються нові смисли щодо власного розвитку.

Суб'єктна детермінація автопроекту відстежується при усвідомленні процесів мінливості особистості як у минулому ($p = 0,001$), так і у передбачуваному майбутньому ($p = 0,01$). Таке усвідомлення потребує певних психологічних компетенцій, оскільки у більшості описів вказується, що зміни особистості відбуваються завдячуючи впливам значущих інших чи певним власним особистісним якостям. Слід зазначити, що дана характеристика (рівень унікальності проекту особистості) перебуває в оберненому зв'язку з визнанням залежності особливостей передбачуваної власної особистості від очікуваних взаємодій з оточенням у професійній, дружній чи сімейній сферах ($p = 0,05$).

Ще одна категорія, що перебуває у позитивному зв'язку з рівнем унікальності проекту юнаків, – це кількість поставлених особистісних завдань розвитку ($p = 0,01$). Розвиваючись, особистість вирішує завдання, які пов'язані із соціальними ситуаціями розвитку та індивідуальні завдання, які не є обов'язковими для соціалізації особистості. Звісно, самопроектування вимагає постановки та вирішення останніх, що й підтверджено проведеним дослідженням.

Здійснимо спробу описати психологічні особливості різних видів проектів особистості юнаків та дівчат.

Соціально орієнтований проект, який характерний для третини досліджуваних, основним сюжетом має входження у певні соціальні структури та сфери життя, чому сприяють вікові зміни. У ньому відображається передбачення успішної адаптації особистості у межах її оточення та прийняття суспільних цінностей без помітної їх переоцінки.

Особи, які проектують власну особистість за соціальними стандартами, значну увагу приділяють уже сформованим якостям своєї особистості, відзначаючи роль близьких людей і соціальних груп у їх розвитку. Образ власного «Я» переважно їх влаштовує, вони відчують його унікальність, тому у майбутньому вони не бажають кардинально змінювати свою особистість. Передбачувані проектом зміни особистості стосуються в основному сфери взаємостосунків з іншими та тісно пов'язуються з реалізацією тих чи інших життєвих завдань. Саморозвиток, в їхніх розповідях, забезпечується позитивними впливами середовища, результатами усвідомлення особливостей та закономірностей різних взаємовідносин у соціумі та власними здатностями до адаптивних змін. Реалізація соціально орієнтованого проекту сприяє змінам особистості у структурі її рис, вміннях, навичках, за допомогою яких людина пристосовується до середовища. Соціально орієнтований проект особистості юнацького віку є досить чутливим до соціокультурних впливів і спрямований на реалізацію та подальше вдосконалення набутих особистісних рис у реальних умовах життєдіяльності.

Особи, які будують соціально орієнтований проект, здійснюють як соціальне, при якому засвоєні смисли стають чинниками регуляції діяльності, а життєвий план розглядається як система певних цілей, так й особистісне (ціннісно-сміслове) самовизначення приблизно порівну.

Основними завданнями на шляху оволодіння самопроективною діяльністю є: оволодіння та засвоєння (на основі вибору і привласнення) певних соціокультурних дискурсів; формування соціально орієнтованої відповідальності; досягнення вікових завдань з подальшим періодичним їх відновленням протягом життя. Проектуючи себе, особистість прагне до таких якостей, які суспільною

мораллю визначаються як позитивні: пунктуальність, слухняність, чесність, справедливість, принциповість тощо.

Вибір цього виду проекту полегшує людині постановку життєвих цілей та особистих завдань, побудову плану розвитку, оскільки ґрунтується на виборі власної траєкторії розвитку з арсеналу загальноприйнятих соціокультурних стандартів та зразків поведінки та привласненні певних дискурсів. З іншого боку, соціальна орієнтованість особистого проекту при його реалізації може зробити особистість заручником поставлених до себе вимог, що не сприяють розгортанню її індивідуальних потенцій.

Соціально-особистісний проект, який буде майже четверта частина вибірки, на першому плані містить передбачувані історії з вирішенням завдань соціалізації і адаптації до очікуваних життєвих умов.

Основна відмінність цього виду проекту від попереднього у тому, що їх автори перевагу надають особистісному самовизначенню, яке, хоча і незначно, але домінує над соціальним (75 % та 40 % відповідно). Особистісне самовизначення базується на дихотомічних моральних оцінках інших, себе та світу в цілому, що інколи зумовлює протиставлення особистості нормам суспільства, їх неприйняття на фоні здійсненої невдалої адаптації.

Саморозвиток особистості відбувається як наближення індивідуальних можливостей до реальних умов життєдіяльності.

Проект особистісно-соціальної спрямованості також буде майже четверта частина вибірки. У його сюжеті домінують історії розвитку особистості у межах засвоєних юнаками і дівчатами культурних норм і зразків поведінки. Особистісне самовизначення має більшу домінантність над соціальним, ніж у попередньому виді проекту (80 % та 35 % відповідно).

Розробляючи такий вид проекту, людина визначає себе відповідно до вироблених у суспільстві та прийнятих нею у процесі усвідомлення і вибору критеріїв становлення особистості й можливостей реалізація себе на основі цих критеріїв. Сприймання культурних цінностей є дещо ширшим за дихотомічне, що дозволяє знаходити місце для своїх переконань. Самовизначення щодо соціокультурних цінностей, виділення і обґрунтування для себе ціннісно-сміслових підстав власної життєвої концепції є тим самим і визначення унікального сенсу свого існування.

Особистісно орієнтований проект зображує дещо менше десятої частини вибірки. Провідними історіями таких проектів є унікальні особистісні трансформації. Побудова цього виду проекту передбачає прийняття норм того середовища, на яке людина орієнтується, і, яке не обмежується безпосередніми її взаєминами. Особистісна орієнтованість самопроекту є відбитком смислової адаптивної емансипації, як і виділені вище види проектів, але у більш широкому контексті життя людини та з акцентом на унікальні особистісні трансформації.

Будуючи особистісно орієнтований проект, юнаки та дівчата майже не враховують вплив найближчого оточення, а спираються на свої можливості, здатності та бажання. Проект їхньої особистості в основному базується на тих змінах, які відбулися за останні кілька років, що забезпечує розвиток особистості за принципом «від реального до можливого». Минулі зміни піддаються реінтерпретуванню, рефлексуванню; не рідко констатуються негативні особистісні зміни, яких автори проекту намагаються усунути. Значна кількість особистісно орієнтованих проектів представлено у вигляді плану з послідовними чи одночасними завданнями.

Особистісно орієнтований проект забезпечується трансцендентним розумінням смислів свого життя та власних особливостей, прагненням до себе можливого, чому сприяє встановлення діалогу з Я-іншим. В осіб з особистісно орієнтованим проектом значно переважає особистісне самовизначення, майже повністю затьмарюючи соціальне, яке притаманне цьому віковому періоду. На відміну від описаних вище видів проектів, означені проекти акцентуються на вирішенні внутрішніх протиріч шляхом актуалізації особистих потенцій майже без врахування зовнішніх обставин.

Вироблені особистістю смисли утворюють і виходять із власної життєвої концепції, стають складовою структури особистості та зумовлюють наявність особистісно орієнтованої відповідальності за власний розвиток, яка у текстах проектів передається через відчуття здатності до самостійних дій і саморегуляції та постійне занурення в екзистенційні роздуми.

Слід зазначити, що серед особистісно орієнтованих проектів зустрічаються проекти, які спрямовані на подолання уже наявних певних негативних з погляду автора особистих рис. На відміну від соціально орієнтованих проектів, в яких базисом також є зміни особистості в минулому, у проектах особистісної орієнтованості ці зміни не приймаються, а спонукають до подальшого самовдосконалення з їх усунення. На нашу думку, така спрямованість самовдосконалення досить рідко призводить до особистісного зростання, вона частіше замикається на циклічному «самокопанні», боротьбі із усталеними особистісними страхами та комплексами, що позбавляє особистість постановки нових цілей саморозвитку.

Особистісно-альтернативний проект констатується у двадцятій частини (5 %) досліджуваних. Зображення

особистості у такому виді проекту вирізняється більш високою її лабільністю у світі випадковостей при виборі бажаних стратегій розвитку. Такий вид проекту вирішується при прийнятті норм передбачуваного світу майбутнього, який здатний до змін, спонукаючи особистість до самоздійснення, яке стає для неї екзистенційною необхідністю. Відмінною рисою таких проектів є врахування та передбачення перспектив розвитку за наявних особистісних якостей, більшість з яких складно однозначно проінтерпретувати як позитивні у контексті соціальних стандартів: егоїстичність, лінь, амбіційність, гордість, впертість тощо. Цьому виду проектів не притаманне визначення конкретного плану чи схеми розвитку особистості, але в них окреслюються певні шляхи подальшої роботи із самовдосконалення, серед яких значне місце присвячено збагаченню семантичного простору власного життєвого досвіду (читання літератури за різною тематикою та прийняття поглядів Інших). Описи проектів себе містять розвиток бажаних скомпільованих особистісних рис та прагнення до ідеалу, якого, як зазначають автори проектів, не існує.

Особистісно-альтернативний проект, здебільшого у порівнянні з попередніми, передбачає самодетермінацію особистості. Проектуючи себе як альтернативу існуючим зразкам соціокультурних дискурсів, юнаки і дівчата намагаються зрозуміти і прийняти цінності й смисли як незбагненні й неунормовані категорії буття.

Особистість, яка проектується за власними ідеальними шляхами розвитку, є більш чутливою до подій власного життя, які зумовлюють її особистісне самовизначення та перевизначення. Тому, на відміну від особистостей, що проектують себе за особистісно орієнтованим проектом, досліджувані з особистісно-альтернативним проектом хоч і

демонструють перевагу особистісного самовизначення, але відводять йому 75 % поставлених цілей саморозвитку. Щодо соціального самовизначення, яке має 25 % поставлених завдань, то його смисли є дещо ширшими у порівнянні зі смислами у соціально орієнтованих проектах.

Альтернативний проект особистості стає можливим при набутті інтенційно-сислової емансипації та прийняття антиципованих норм світу майбутнього, до чого призводить діалогічність з різними контекстами вірогідностей та прийняття можливого як суб'єктивної реальності, на що ще не спроможний юнацький вік.

Не всі отримані у дослідженні проекти особистості будуть реалізовані юнаками та дівчатами у повній мірі чи, навіть, частково, тобто не всі особисті проекти сприятимуть подальшому зростанню особистості. Визначення ефективності дискурсивних технологій самопроекування особистості потребує подальшого дослідження.

Список використаних джерел

1. Чепелева Н. В. Розуміння та інтерпретація життєвого досвіду як чинник самопроекування особистості / Н. В. Чепелева // Наука і освіта. - 2014. - № 9. - С. 22-26. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NiO_2014_9_5
2. Чепелева Н.В. Дискурсивні засоби самопроекування особистості. /Н.В. Чепелева // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск «Актуальні проблеми когнітивної психології». – Острог: Вид-во Національний університет «Острозька академія», 2013. – Вип.24. – с.7-11. \

Психологія саморозвитку особистості: збірник наукових праць. Чернівці – Київ, 2016.